

De ij die geen lange ij is

Inleiding

Met de schrijfwijze van het achtervoegsel *-lijk*, het woord *bijzonder* en de plaatsnaam *Wijchen* bijvoorbeeld, is er iets merkwaardigs aan de hand. In alle drie gevallen stemt de uitspraak op het eerste gezicht niet overeen met de schrijfwijze. Niemand zegt ooit ‘*waarleik*’ voor ‘*waarlijk*’ (uitspraak *waarlək*), *beizonder* voor *bijzonder* (uitspraak *bizonder*), *Weichen* voor *Wijchen*. Voor de uitspraak van moeilijke plaatsnamen klik op het internetartikel [De inwoners van Wijchen hebben een oude ie-klink gehandhaafd ...](#) De handhaving van de oude ie-klink geldt ook voor de plaatsnamen *Wijlre* (uitspraak *Wielree*), *Wijthmen* (*Wietem*) en *Enspijk* (*Enspik*) en ook voor de naam Van *Wielik*/*Wylik*/*Wijlik*).

Laten we beginnen met het achtervoegsel. Woorden als *tegelijk*, *soortgelijk*, *ongelijk* en *dergelijk* blijven buiten beschouwing, omdat de syllabe *lijk* in zulke gevallen geen achtervoegsel is. Het maakt namelijk deel uit van het grondwoord *gelijk*, en *lijk* is bovendien beklemtoond. Even terzijde, de uitspraak *dergelijk* als *dergələk* is onjuist; de syllabe *lijk* heeft een bijklemtoon en moet dus als *-lijk* (met ‘ei’) uitgesproken worden.

De vraag is: Waar komt de ‘ij’ in dit achtervoegsel, die kennelijk geen ei-klink is, vandaan? Dat roept weer de vraag op of deze ‘ij’ inderdaad bedoeld is als een lange ‘ij’ (ei-klink). De klinker in de uitspraak is zonder twijfel een ‘i’ die klinkt als een ‘stomme e’ of sjwa (IPA |ə). Anders dan in het Nederlands, komt in het Afrikaans en het Duits de originele ‘i’ voor, bijvoorbeeld: *eerlik/ehrlich* en *waarlik/wahrlich*.

Een geval apart is het woord *dikwijls*: uitspraak *dikwəls*. Volgens Noline van der Sijs, *Chronologisch woordenboek*, is het ontstaan uit *dik* + *wijl* + achtervoegsel *-s*.

Zie ook M. Philippa e.a. (2003-2009) *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*: *dikwijls* bw. ‘vaak’. Mnl. *dicwile* [1290; CG II, En.Cod.], *dicke wile* [CG I, 2318, *dicwils* [1479-1517; MNW-P]; vnnl. *dicwijls* [1500-20; MNW-P]. Het element ‘*wijl*’ bevindt zich ook in de woorden *terwijl* en *onverwijld*.

In een internetartikel, ‘Achtervoegsel *-lijk* in het Nederlands’, worden 377 woorden met *-lijk* vermeld, waarbij echter woorden met *-lijk* + achtervoegsel *-s* ontbreken: zoals *dagelijks*, *wekelijks* *maandelijks*, *jaarlijks*, *nauwelijks*, enz.

De schrijfwijze van het achtervoegsel *-lijk* door de eeuwen heen

Ik vermoed dat een onderzoek naar de schrijfwijze van woorden met *-lijk* in oude boeken en andere documenten de afgelopen eeuwen licht kan werpen op het ontstaan van deze ‘ij’.

Daartoe heb ik een aantal steekproeven met name in oude bijbelvertalingen gedaan.

Omwille van de ruimte heb ik niet alle relevante teksten geciteerd, maar veelal volstaan met het aantal keren dat een *-lijk*-woord in een bepaalde vertaling voorkomt. Daarnaast heb ik dergelijke woorden ook opgezocht in de redactionele secties in deze bijbels, omdat de schrijfwijze soms niet overeenkomt met de schrijfwijze in de bijbeltekst.

De Delftse bijbel (1477) Bijbeltekst: overwegend **-lic** maar ook enkele keren **-lick**.

Genesis 16,13: **Waerlick** sach ic hier dat achterste des gheens die my sach

Genesis 20,12: Ende oec so is sij **waerlic** mijn suster

Genesis 28,16: **Waerlick** soe is die here hier in deser stat

Genesis 38,23: **Waerlic** si en sal ons niet mogen berispen

Numeri 16,14: **Waerlic** hebste ons gheleit int lant

1 Samuël 20,3: Want **waerlic** leeft die here ende leeft dine ziele

1 Samuël 25,21: **Waerlic** so heb ic om niet behouden inder wildernisse

Job 33,27: *Ik heb ghesondicht ende waerlic misdaen.*

Daniël 2,26: *Waenstu yet datstu mi waerlic sultste segghen den droem dien ic sach*

Het woord **wonderlic** komt in de bijbeltekst 5 keer voor; **wonderlick** 4 keer.

Redactionele secties: naetuerlijken, onnutteliken, waerlijke, trouwelicste, volcomelijker, behoudelijke, volmaectelick, geesteliken, goedertierlike, sachtmoedelic, waerlijke.

Gezien de dominante spelling met 'i', rijst de vraag of deze 'ij' als 'ei' werd uitgesproken.

Vorstermanbijbel (1531): Bijbeltekst steeds **-lic** maar ook **-lick**

Job 19,5: *Maer ghi verheft v waerlic teghen mi*

Job 33,27: *Ik hebbe ghesondicht, ende waerlic misdaen*

Job 34,12: *waerlic God en sal te vergeefs niet verdoemen*

Het woord **wonderlic** komt in de bijbeltekst 13 keer voor.

Het woord **wonderlick** komt in de bijbeltekst 5 keer voor.

Redactionele secties: naerstelijck, merckelijcken, ghetrouwelijck.

Ook hier rijst de vraag of de 'ij' ooit als 'ei' werd uitgesproken.

Liesveltbijbel (1542): Overwegend **-lic** maar ook **-lijc** en **-lijck!**

Het woord **waerlic** komt in de bijbeltekst 23 keer voor.

Het woord **warachtelic** komt in de bijbeltekst 41 keer voor.

Het woord **wonderlijc** komt in de bijbeltekst 13 keer voor; **wonderlijck** 5 keer.

Redactionele secties: Desgelijcx, yegelijck, yeghelijcs, nootsakelijc, claerlijck, gemeynlijck.

Ook in dit geval rijst de vraag of de 'ij' ooit als 'ei' werd uitgesproken.

Leuvense bijbel (1548): Consequent **-lijc** maar enkele keren **-lijck**. Geen **lic(k)**.

Het woord **warachtelijc** komt in de bijbeltekst 20 keer voor.

Het woord **wonderlijck** komt in de bijbeltekst 45 keer voor; **wonderlijc** 9 keer.

2 Samuël 19,6: *ick heb nv waerlijc beuonden dat waert dat Absalom noch leefde*

Jeremiah 10,19: *Waerlijc dit is mijn crancheyt, ende ick salse draghen*

Jeremiah 7,9: stelen, dooden, ouerspel doen, **valschelijc** sweren

Jeremiah 40,16: *ghy spreect valschelijc van Ismael*

1 Kronieken 11,21: *ende onder die drie, die tweede heerlijc*

2 Samuël 1,26: *bouen maten seer scoone ende lieflijc bouen der vrouwen liefde*

Spreuken 5,19: *Seer lieflijc is die hinde.*

Redactionele secties: Keyserlijcker, profitelijck, bequamelijck, vreemdelijck, oprechtelijck, grootelijck, openlijck, gheestelijcke, goddelijcke, ieghelijc: correctelijc, donckerlijck.

Zelfs in dit geval rijst de vraag of de 'ij' als 'ei' werd uitgesproken, want waarom zou in het licht van het voorgaande, de 'ij' in dit geval plotseling een ei-klank vertegenwoordigen?

Biestkensbijbel (1560): Consequent **-lijc** maar ook **-lijck**. Geen **lic(k)**.

Job 19,5: *Maer ghy verheft v waerlijc teghen my*

1 Johannes 2,5: *in sulcken is waerlijc de liefde Gods volcomen*

Het woord **warachtelijc** komt in de bijbeltekst 12 keer voor.

Het woord **wonderlijc** komt in de bijbeltekst 8 keer voor.

Het woord **wonderlijck** komt in de bijbeltekst 17 keer voor.

Redactionele secties: Christelijcke, getrouwelijcken, lichtelijck, gheheelijc.

Ook in dit geval rijst de vraag of de 'ij' als 'ei' werd uitgesproken.

Deux-Aesbijbel uit 1562: Consequent **-lic** of **-lick**. Geen **-lijc(k)** en geen **-lyc(k)**.

Het woord **waerlic** komt in de bijbeltekst 15 keer voor.

Het woord **valschelic** komt in de bijbeltekst 14 keer voor.

Het woord **warachtelic** komt in de bijbeltekst 12 keer voor.

Het woord **wonderlick** komt in de bijbeltekst 16 keer voor.

Redactionele secties: grondelick, trouvelick, yeghelick, kostelicken, bescheydlicker, onuerdraghelicke, teghenwoordichlick, grootelicks, duydtlick, alleenlick, voornemelick, eyghentlick, ordentlick, tijdtlick, wonderlicke, voornemelick, grouwelicke, heylichlick, houwelicke, burgherlicker, gheestelicke, voegelick, treffelicke, veranderlicke, enzovoort. De schrijfwijze met 'i' is hier volkomen in overeenstemming met de uitspraak.

Statenvertaling uit 1637: In de bijbeltekst consequent **-lick**; elders ook enkele keren **-lijck**. Het woord **heerlick** komt in de bijbeltekst 41 keer voor.

Het woord **waerlick** komt in de bijbeltekst 54 keer voor.

Het woord **valschelick** komt in de bijbeltekst 18 keer voor.

Het woord **wonderlick** komt in de bijbeltekst 34 keer voor.

Redactionele secties: Oorspronckelijcke, getrouwelijck, gewoonlijck, arbitralick, expresselick, gewoonlick, yegelick, scherpelijck, genadelick, loffelicken, eyntlick, sienlicke, eeuwichlick, menschelicke, neerstelick, overtreffelicke, tijdelicke, gebruyckelick, wesentlick, enzovoort. In het licht van de dominantie van de 'i', is de 'ij' kennelijk als 'ie' uitgesproken.

Lutherse vertaling (1648): Consequent **-lijck**. Geen **-lic(k)** en geen **-lyc(k)**.

Het woord **waerlijck** komt in de bijbeltekst 4 keer voor.

Het woord **eerlijck** komt in de bijbeltekst 23 keer voor.

Het woord **heerlijck** komt in de bijbeltekst 84 keer voor.

Het woord **valschelijck** komt in de bijbeltekst 19 keer voor.

Het woord **liefelijck** komt in de bijbeltekst 37 keer voor.

Redactionele secties: getrouwelijck, Christelijck, cierlijcke, lieflijck, heerlijckheyt, heerlijcke, nauwlijcx, namelijck, oorspronckelijck.

Er is geen reden aan te nemen dat de uitspraak van de 'ij' hier plotseling 'ei' zou zijn.

De Statenbijbels uit 1840, 1895 en 1920, de Nederlandse uitgave van de Lutherbijbel uit 1889 en de Leidse vertaling uit 1906 hebben alle **-lijck**. Dat komt doordat de Spelling-Siegenbeek in deze bijbels consequent werd toegepast. Ook bij de spelling van '-lijck' in de 19de eeuw is er geen reden te denken dat de uitspraak van de 'ij' anders was dan 'i'.

Handgeschreven boek in Kasteel Huis Bergh (begin van de 15de eeuw): In de tweede regel van de eerste bladzijde waarvan ik alleen de eerste acht regels onder ogen kreeg, komt merkwaardigerwijs het woord **ygeluk** (eigenlijk) voor. De letter **u** is geen 'u', maar een verlengde 'ii' (een gerond ligatuur, een aaneelkaar geschreven 'i'+i', echter zonder puntjes); de uitspraak is dus 'ie'. Uit de eerste regels van het boek blijkt dat het wel of niet gebruiken van puntjes willekeurig is.

Het Plakkaat van Verlatinghe uit 1581 Dit document begint met de woorden 'Alsoo een yegelick kennelick is' (getranscribeerde tekst). De schrijfwijze 'yegelick' bevestigt mijn interpretatie van het woord 'ygeluk' in het vorige document als 'ii'. In het Plakkaat worden de 'y', de 'ij' en de 'i' doorelkaar gebruikt. Wat het achtervoegsel betreft, blijkt de schrijfwijze daarin doorgaans '-lick' te zijn. In het **Eedverbond der Edelen** is de spelling doorgaans '-lijck'. Dat wil echter niet zeggen dat wij dan met een lange ij te maken hebben. Het gaat om een ie-klank, dat wil zeggen deze klinker is een 'ij' die ontwikkeld is uit 'i'-ii'-ij'. In de andere documenten uit deze tijd blijkt de spelling '-lick' overwegend te zijn, met enkele keren '-lijck'. Bij steekproeven in de andere documenten uit de tijd van de Tachtigjarige Oorlog kwam ik onder andere de volgende woorden tegen: *drij* (drie), *vijer* (vier), *advijs* (advies) en *rijem* (riem), die duidelijk laten zien dat we te maken hebben met 'ij' als ie-klank en niet met een lange ij als ei-klank.

De schrijfwijze van het achtervoegsel in twee Middelnederlandse teksten

Het betreft de *Tafel van den Kersten Ghelove* van Dirc van Delf (1404): godlike, ontfanclik, onsprekelic, onverwinliken, verderflic. De andere tekst is de Zuid/Middelnederlandse vertaling van de *Legenda Aurea* (rond 1300): met merkwaardigerwijs de woorden scandleeec en bisscopleken (met dank aan mijn collega Ton Hilhorst voor beide teksten).

Conclusie betreffende de schrijfwijze van het achtervoegsel -lijk

De uitslag van dit onderzoek is even verrassend als eenvoudig: door de eeuwen heen is de uitspraak consistent ‘-lik’ geweest en is zo gebleven tot op de dag van vandaag, hoewel de ‘i’ langzamerhand gereduceerd werd tot een sjwa (ə). Gezien de dominantie van de klinker ‘i’ in de oudste bijbelvertalingen (De Delftse (1477), de Vorstermanbijbel (1531), de Deux-Aesbijbel (1562), de nog oudere Middelnederlandse tekst uit 1404 en de documenten uit de tijd van de Tachtigjarige Oorlog, mogen we concluderen dat de oudste schrijfwijze ‘-lick’ was, die afgewisseld werd met ‘-lijck’.

Voor dit verschijnsel kan ik maar één verklaring bedenken, namelijk dat we met dit achtervoegsel te maken hebben met een restant van de ‘ij’ als ie-klank, die ook bewaard gebleven is in oude plaatsnamen zoals *Wijchen* (uitspraak Wiechen), *Wijlre* (uitspraak *Wielree*), *Wijthmen* (*Wietem*) en *Enspijk* (*Enspik*) en ook in de naam Van *Wielik*/*Wylik*/*Wijlik*, alsmede in het woord *bijzonder*. Voor de ‘i’/‘y’/‘ij’-wisseling, vergelijk familienamen zoals *Bieleveld*/*Byleveld*/*Bijleveld*; *Biesterveld*/*Bysterveld*/*Bijsterveld*; *Bruin*/*Bruyn*/*Bruijn*; *Dreier*/*Dreyer*/*Dreijer*; *Meier*/*Meyer*/*Meijer*; *Rooi*/*Rooy*/*Rooij*; *Spruit*/*Spruyt*/*Spruijt*, *Wielik*/*Wylik*/*Wijlik*, enz. Het is in deze gevallen echter niet uit te sluiten dat de ‘ij’ een verholen ‘i’ is, die teruggaat op de *y-grec*, en dus als ‘i’ uitgesproken wordt.

Dit geldt ook voor namen en woorden met een ‘i’/‘ij’-wisseling, zoals *Bibel*/*Bijbel*; *Beatrix*/*Beatrijs*; *Latin*/*Latijn*; *Calvin*/*Calvijn*; *Nimwegen*/*Nijmegen*; *Paris*, *Parijs*; *Berlin*/*Berlijn*; *anis*/*anijs*; *aquamarine*/*aquamarijn*; *ice*/*ijs*; *satin*/*satijn*; *vin*/*wine*/*wijn*, waarbij de uitspraak van de ‘ij’ als ‘ei’ domineert, zoals in *Krieger*/*Kryger*/*Krijger*.

Het woordje *ie* als synoniem van *hij* is een geval apart. Volgens *Onze Taal* zou *ie* een verouderde variant van *hij* zijn (Ie - /ie / *Onze Taal*). Er is echter een eenvoudiger verklaring: *ie* is een verkorte vorm van *die*. Doordat *ie* altijd volgt op een derde persoons vorm van het werkwoord (t), krijgen we bijvoorbeeld: *Er is een man in de tuin! Wat doet-die daar?* De *d* en de *t* raken dan met elkaar versmolten tot een *t*: *Wat doet-ie daar?*

Het woord *bijzonder* is even bijzonder

Ook van het woord *bijzonder* geldt dat de schrijfwijze op het eerste gezicht niet overeenkomt met de letterlijke uitspraak. Het wordt nooit uitgesproken als ‘beizonder’, maar als ‘bizonder’/‘biezonder’ en wordt vaak ook zo geschreven. Gezien de bekende ‘i’/‘y’/‘ij’-wisseling komt de schrijfwijze *byzonder* ook voor (uitspraak ook ‘biezonder’) vooral als een bedrijfsnaam: *Byzonder*. Vergelijk de verkorte vorm *bie*, die dezelfde betekenis heeft. Deze ‘ij’ is, evenals die in de bovengenoemde namen, een restant van de ‘ij’ als een *ie*-klank. In het Duits en het Afrikaans vinden we de gereduceerde vorm van de eerste syllabe, dus: ‘besonder’ (uitspraak: *bəsonder*, met sjwa, doordat ‘be’ onbeklemtoond is).

Voor de herkomst en de schrijfwijze van de lange ij als *ei*-klank wordt de lezer verwezen naar mijn online artikel [De lange ij als van oorsprong een gestipte y: ‘ÿ’](#).

Casper Labuschagne, emeritus hoogleraar Rijksuniversiteit Groningen. Haren, augustus 2018.